

RUS KAYNAKLARINA GÖRE HACI BEKTAŞ VELÎ VE BEKTAŞİLİK

Hacı Bektash Veli and Bektashism in Russian Sources

Hacı Bektaş Velî und das Bektaschitentum gemäß russischen Quellen

Fegani BEYLER*

N

Bektaşilik tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Hacı Bektaş Velî (ö. 1271 [?]), Türk-İslâm düşünce ve inanç geleneklerinin önde gelen temsilcilerinden biridir. O, hem tarihsel kişiliği ve menkıbevî yönleriyle hem de ortaya koyduğu öğretilerle sadece Anadolu'da değil, Azerbaycan, Irak, Mısır, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve hatta Macaristan gibi birçok memlekette geçmişte olduğu gibi, bugün de etkisini sürdüren bir şahsiyettir.

Ö

Hacı Bektaş Velî ve onun başta Anadolu toprakları olmak üzere tüm Türk-İslâm Dünyasında uyandırdığı etki; tarih, dil, edebiyat, sosyoloji vd. bilim dallarında faaliyette bulunan araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili ilk çalışmaların ortaya konmasından itibaren çeşitli toplumlarda bu alanda birçok eser kaleme alınmıştır. Dahası, bu çalışmalar zamanla müstakil bir araştırma alanı statüsüne kavuşmuştur. Özellikle, aralarında çok sayıda Türkolog, tarihçi, filolog

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Türk-İslâm Düşünce Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: feganibeyler@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-4256>.

ve İslâm araştırmaları uzmanının bulunduğu oryantalistler, Türk-İslâm Dünyasında ne olup bittiğini merak etmek suretiyle bu alana dâhil olmuşlardır. Başkaca bir deyişle, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili olarak hem ülkemizde hem de yurtdişında birçok araştırma yapılmış; bu alanda makale, ansiklopedi maddeleri, monografi, dergi özel sayıları, armağan kitaplar, eser tetkik ve neşirleri, yıllıklar, bibliyografik çalışmalar vb. biçimlerde telif ve tercüme eserler ortaya konmuştur. Söz konusu çalışmalar, kendi ifadesini aynı zamanda özel ulusal ve uluslararası kongre, sempozyum ve konferans gibi bilimsel etkinliklerde de bulmuştur.

Büyük bir çoğunluğu Türkolog, tarihçi, filolog, etnolog ve İslâm tarihi araştırmaları uzmanlarından oluşan ve geniş bir kadroya sahip olan Rus-Sovyet araştırmacıları da Hacı Bektaş Velî'nin Türk-İslâm düşünce ve kültürünün korunmasındaki büyük rolü, etkileri vb. konular üzerine eğilmişlerdir. Buna paralel olarak Bektaşiliğin mahiyeti ve felsefi temelleri de onların ilgisini çekmiştir. Merakla başlayan ve akademik ilgiye dönüşen bu sürecin sonucunda Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili ciddi bir Rusça literatür ortaya çıkmıştır.

Bu makalenin amacı, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili yazılı Rusça kaynakları -mevcut olanaklar çerçevesinde- tespit etmek, bu çalışmalar arasından öne çıkanları ortaya koymak, betimleme-değerlendirme yöntemini izlemek suretiyle Rus araştırmacıların ve akademik yayınlarını Rusça telif etmiş olan diğer yazarların bu alandaki yorum ve değerlendirmelerini okurlara sunmaktır. Makalede, söz konusu çalışmaların yapıldığı tarihler dikkate alınmak suretiyle kronolojik bir izlek izlendiği de belirtilmelidir.

Son olarak bu makale, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili Türkçe literatüre bir katkı sunma amacı taşımaktadır. Böylece, makalenin yazarı, ülkemizde devam eden ve gelecekte gerçeleştirilmesi düşünölen ilgili araştırmalara kaynak ve malzeme dizini bakımından yararlı olmayı da ummaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya'da Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik araştırmaları, Rus kaynaklarında Hacı Bektaş Velî, Rus kaynaklarında Bektaşilik, Rusya'da Bektaşilik, Rusça Bektaşilik, Hacı Bektaş Velî bibliyografyası, Bektaşilik bibliyografyası.

ABSTRACT

Hacı Bektâş Veli (d. 1271[?]), considered to be the founder of the Bektâshism, is one of the leading representatives of Turkish-Islamic thought and belief traditions. He is a person whose influence continues today, as in the past, not only in Anatolia, but also in many countries such as Azerbaijan, Iraq, Egypt, Bulgaria, Greece, Albania and even Hungary, both as historical personality and with his mythical aspects, and his teachings.

Hacı Bektâş Veli and his influence in the entire Turkish-Islamic world, especially in Anatolia, have caught the attention of the researchers from the fields of History, Language, Literature, Sociology, etc. Since the first studies on Hacı Bektâş Veli and Bektâshism have been revealed, many works have been written in this field in various societies. Moreover, these studies become an independent research area over time. In particular, orientalist, including many turkologists, historians, philologists and experts in Islamic studies, were involved in this field, wondering about Turkish-Islamic world. In other words, many researches about Hacı Bektâş Veli and Bektâshism have been carried out both in our country and abroad; original works and translations, such as articles, encyclopaedia articles, monographs, journal special issues, tribute books, surveys and publications, annuals, bibliographic studies, etc. were published in this field. These studies also found their own expression in the scientific events, such as special national and international congresses, symposiums and conferences.

Russian-Soviet researchers, who mostly include turkologists, historians, philologists, ethnologists and experts in Islamic historical researches and have a large expert staff, have focused on the great role and effects of Hacı Bektâş Veli in the preservation of Turkish-Islamic thought and culture. Correspondingly, the essence and philosophical foundations of Bektâshism have also attracted their attention. As a result of this process, that began with curiosity and turned into academic interest, a significant literature in Russian on Hacı Bektâş Veli and Bektâshism has emerged.

The aim of this paper is to identify- within the available possibilities- Russian written sources on Hacı Bektâş Veli and Bektâshism, to reveal the prominent studies among them and to present comments and evaluations of Russian researchers and other authors who have written their academic publications in Russian in this field, by using the method of description and evaluation. We should specify that in the paper we followed a chronological order taking into account the dates on which these studies were conducted.

Finally, this paper aims to contribute to the literature in Turkish on Haci Bektash Veli and Bektashism. Thus, the author of the paper hopes that the paper will be useful in terms of the directory of sources and materials for the ongoing and future researches in our country.

Keywords: Haci Bektash Veli and Bektashism researches in Russia, Haci Bektash Veli in Russian sources, Bektashism in Russian sources, Bektashism in Russia, Bektashism in Russian, bibliography on Haci Bektash Veli, bibliography on Bektashism.

ZUSAMMENFASSUNG

Hacı Bektaş Veli (gest. 1271[?]), der als Begründer des Bektaşî-Ordens gilt, ist einer der Hauptvertreter des türkisch-islamischen Denkens und dessen religiöser Traditionen. Er ist eine Persönlichkeit, die sowohl mit ihrer historischen Persönlichkeit und legendenhaften Aspekten, als auch mit den Lehren, die sie hervorgebracht hat, nicht nur in Anatolien, sondern auch in vielen Ländern wie Aserbaidschan, Irak, Ägypten, Bulgarien, Griechenland und sogar Ungarn damals wie heute weiterhin Einfluss hat.

Hacı Bektaş Veli und der Einfluss, den er in der gesamten türkisch-islamischen Welt, vor allem in Anatolien, erweckte, hat das Interesse von Forschern auf sich gezogen, die in Fachgebieten der Geschichte, Sprache, Literatur, Soziologie u.a. tätig sind. Seit die ersten Arbeiten über Hacı Bektaş Veli und das Bektaschitentum hervorgebracht wurden, wurden in verschiedenen Gesellschaften viele Werke in diesem Gebiet verfasst. Diese Arbeiten haben mit der Zeit sogar den Status von eigenständigen Forschungsgebieten erlangt. Besonders Orientalisten, unter denen sich viele Turkologen, Historiker, Philologen und Experten der Forschungen zum Islam befanden, nahmen an den Forschungen in diesem Gebiet teil, da sie wissen wollten, was in der türkisch-islamischen Welt vor sich ging. Mit anderen Worten wurden über Hacı Bektaş Veli und das Bektaschitentum sowohl in unserem Land als auch im Ausland zahlreiche Forschungen betrieben. In diesem Gebiet wurden Aufsätze, Artikel in Enzyklopädien, Monographien, Sonderausgaben von Zeitschriften, Geschenkbücher, Untersuchungen und Veröffentlichungen von Werken, Jahresausgaben, bibliographische Arbeiten u.ä. Arten von Abfassungen und Übersetzungen hervorgebracht. Die besagten Arbeiten wurden auch auf wissenschaftlichen Veranstaltungen wie speziellen nationalen und internationalen Tagungen, Symposien und Konferenzen dargestellt.

Die russisch-sowjetischen Forscher, die zu einer großen Mehrheit aus Turkologen, Historikern, Philologen, Ethnologen und Experten zu Forschungen über islamische Geschichte bestanden und über eine umfassende Belegschaft verfügten, konzentrierten sich auf Themen wie die große Rolle und die Einflüsse von Hacı Bektaş Veli auf den Schutz der türkisch-islamischen Denkweise und dessen Kultur. Parallel dazu haben sie auch der Charakter und die philosophischen Grundlagen des Bektaschitentums interessiert. Am Ende dieses Prozesses, der mit Neugier begann und sich in akademisches Interesse verwandelte, ist eine ernsthafte russische Literatur über Hacı Bektaş Veli und das Bektaschitentum hervorgegangen.

Das Ziel dieses Artikels ist es, die schriftlichen russischen Quellen über Hacı Bektaş Velî und das Bektaschitentum – im Rahmen der gegebenen Möglichkeiten – zu erfassen, die unter diesen Arbeiten hervorstechenden darzulegen und, unter Verfolgung der Methode der Beschreibung und Bewertung, den Lesern die in diesem Fachgebiet verfassten Kommentare und Beurteilungen der russischen Forscher und anderen Autoren, die ihre akademischen Veröffentlichungen auf Russisch verfasst haben, zu präsentieren. Es muss auch angemerkt werden, dass in diesem Artikel die besagten Arbeiten unter Beachtung des Zeitraums, in dem die durchgeführt wurden, chronologisch geordnet wurden.

Schlussendlich beabsichtigt dieser Artikel einen Beitrag zur türkischen Literatur über Hacı Bektaş Velî und das Bektaschitentum darzustellen. Somit hofft der Autor des Artikels auch dem Quellen- und Materialindex laufender und zukünftiger Forschungen in unserem Land nützlich zu sein.

Schlüsselwörter: Forschungen über Hacı Bektaş Veli und das Bektaschitentum in Russland, Hacı Bektaş Veli in russischen Quellen, das Bektaschitentum in russischen Quellen, das Bektaschitentum in Russland, russisches Bektaschitentum, die Bibliographie Hacı Bektaş Velis, die Bibliographie des Bektaschitentums.

Giriş

Bektaşilik, Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca nüfuzunu korumuş, gerek oynadığı siyasi roller ve arz ettiği farklı dinsel inanç ve algıları birleştirici yapısı, gerekse devletin XVI. yüzyıldan itibaren resmî bir biçimde tanıdığı tek gayri Sünnî tarikat olması nedeniyle en çok ilgi çeken ve araştırılan tarikat olmuştur (Ocak, 1992: 373). Başkaca bir deyişle, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili olarak hem ülkemizde hem de yurtdışında birçok araştırma yapılmış; bu alanda makale, ansiklopedi maddeleri, monografi, dergi özel sayıları, armağan kitaplar, eser tetkik ve neşri, yıllıklar, bibliyografik çalışmalar vb. biçimlerde telif ve tercüme eserler ortaya konmuştur. Söz konusu çalışmalar, kendi ifadesini aynı zamanda özel ulusal ve uluslararası kongre, sempozyum ve konferans gibi bilimsel etkinliklerde de bulmuştur.

Rusya'da da aynı durumdan söz etmek mümkündür: Rus oryantalistleri henüz Çarlık Rusya'sı döneminde İslâm ve Müslümanlara ilgi duymuş, onlarla ticarî ve diplomatik ilişkilerin kurulmasında rol almış ve çeşitli İslâm ilimleriyle birlikte, genel olarak tasavvufu, daha özel olarak, Bektaşilik ve onun temel öğretilerini araştırıp incelemişlerdir. Söz konusu araştırma ve incelemelerin yanı sıra, Rusya'da Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarih ve medeniyeti ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda zengin bir Rusça literatür ortaya çıkmıştır.¹

Bektaşiliğin Rus oryantalistleri tarafından özel bir araştırma alanı olarak ele alınmasının birçok nedeni bulunmakla birlikte, burada, bunlardan sadece birini belirtmek yeterli olacaktır: Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu askerî teşkilatında maaşlı ve dâimî bir orduyu oluşturan Yeniçeriler, Bektaşilikle yakın ilişkiler içerisinde bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında tarih boyunca çok sayıda savaş yaşandığı da dikkate alındığında, Rusların, Osmanlıların zayıf yönlerini araştırmalarının ve bu bağlamda Bektaşilik üzerine eğilmelerinin Ruslar açısından bir gereklilik arz ettiğini söylemek mümkündür.

Rusya'da Oryantalizm ve İslâm araştırmaları, 1917 yılı Ekim İhtilâli'ne kadar bu konuda dünyanın en önemli merkezlerinden biri olmasına rağmen diğer Avrupa devletlerinden daha geç başlamıştır (Türkoğlu, 2008: 266). Bununla birlikte, Rus Oryantalizmi XIX. yüzyılda büyük bir gelişme kaydetmiş, Doğu incelemeleri ve özel

1 Rusya'da Türkiyat araştırmalarının ortaya çıkışı, Türkoloji'nin müstakil akademik bir disiplin olarak oluşumu, gelişim ve kurumsallaşması, önde gelen Rus Türkologları vb. konularda ayrıntılı bilgi için bk. Türkoloji Özel Sayısı, 2004: I/1-275 ve II/1-260; Şahin, 2010: 645-696.

olarak İslâm araştırmaları büyük bir hız kazanmıştır. Rus oryantalistleri, bu dönemde İslâm araştırmaları alanında daha sistematik eserler ve sayısız araştırmalar ortaya koymuşlardır. Kısacası, XIX. yüzyılda Doğu'nun incelenmesi Rusya'da, Batı Avrupa'ya kıyasla daha hissedilir bir gelişme arz etmiştir (Barthold, 2004: 321). Ayrıca, Ruslar tarafından Doğu'ya yapılan yolculuklar XIX. yüzyılda yeniden başlatılmıştır. Sonuç itibarıyla, bu yolculuklar söz konusu dönemde Rusya'da Türk-İslâm Dünyası üzerine çalışma yapan araştırmacılar için özel bir bilimsel değer kazanmıştır.

Rusça araştırmalarda *Hacı Bektaş Velî* ve *Bektaşî(lik)* ifadeleri çoğu zaman müstakil olarak ele alınmakla birlikte, bunların *Alevî(lik)*, *Kızılbaş(lık)*, *Hurûfî(lik)*, *Abî(lik)*, *Mevlevî(lik)*, *Yesevî(lik)*, *Naķşibendî(lik)* ve *Halvetî(lik)* gibi kavramlarla bir arada incelendiği de görölmektedir. Bunlar arasında en çok irdelenenlerden biri *Alevî(lik)* kavramıdır. Kanaatimizce, sayısı özellikle son yıllarda artmakta olan Rusça Alevilik çalışmalarının müstakil bir araştırma ve değerlendirmeye tâbi tutulması gerekmektedir.

Türk-İslâm Dünyasıyla ilgili Rusça olarak hazırlanmış sistematik ve akademik eserlere her ne kadar II. Dünya savaşından sonra rastlansa da Çarlık dönemi Rusya'sında başlayan İslâm'ı öğrenme çabaları vesilesi ile yazılmış birçok eski eser de bulunmaktadır. Bu eserlerden konumuzla ilgisi bulunan ve Çarlık dönemi Rusya'sı oryantalist-Türkologlarından Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov (1846-1922) tarafından yazılmış olan *Osmanlı Hâkimiyetinde Kırım Hanlığı* adlı eseri² örnek göstermek mümkündür. Bununla birlikte, söz konusu eserin Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle doğrudan ilgili müstakil bir bölüm içerdiği söylenemez. Dolayısıyla bu eserde Bektaşilik dolaylı bir biçimde ele alınmıştır; kitabın kısa bir bölümü, Anadolu ve Balkanların Türkleşmesi ve İslâm Dinini kabul etmesi alanındaki etkileri nedeniyle hakkında birçok menkıbe bulunan bir alperen olarak Sarı Saltuk'la (ö. 1297 [?]) ilgilidir.

Konstantin Konstantinoviç Kazanski (1855-1910) tarafından 1905 yılında Semerkand'da Rusça yayımlanan *Çağdaş Psikopatoloji Açısından Sufizm (Tasavvuf)* adlı kitapta ise sırasıyla Hallâc-ı Mansûr (ö. 922), Şehabeddin Sühreverdî (ö. 1234), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240) ve Mevlana Celaleddin-i Rûmî (ö. 1273) müstakil olarak ele alınmıştır. Buna karşın, kitapta Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili ayrı bir bölüm veya pasaja rastlanmamaktadır.

2 Smirnov, Vasiliy Dmitriyeviç (1887). *Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века*. СПб: Издательство Университетская типография. 824 с. / Smirnov, Vasiliy Dmitriyeviç (1887). *Krımskoye hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoj Porty do načala XVIII veka*. SPb: İzdatelstvo Universitetskaya tipografiya. 824 p.

1911 yılında St. Petersburg’da yayımlanmış olan *Brockhaus ve Efron Yeni Ansiklopedik Sözlüğü*nde de konumuzla ilgili kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. Nitekim sözlüğün 5. cildinde yer alan *Bektaşî* maddesinde *Dervîş* maddesine bakılması gerektiği belirtilmekte, *Bektaşîler / Bektaşîlik* maddesi ise Felix von Luschan (1854-1924) kaynak gösterilmek suretiyle sadece bir cümleden oluşan genel ve tartışmalı bir bilgi içermektedir.

Burada, Çarlık dönemi ve Sovyetler Birliği’nin kuruluşunu (1922) izleyen ilk yıllarda Rusça olarak telif edilmiş Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîlik çalışmalarına ulaşamadığımızı da belirtmekte yarar vardır.

Sovyetler Birliği döneminde ve birliğin dağılmasını izleyen ilk yıllarda Rusça yazılmış tasavvuf tarihi ve çeşitli Türk-İslâm tarikatlarıyla ilgili bazı kitap, monografi ve makalede de doğrudan Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîlikle ilgili müstakil bölümler bulunmamaktadır. Bu yayımların sayısının, aslında yadsınamaz düzeyde çok olduğu da söylenebilir.³ Kanaatimizce, bunun başlıca nedeni, aşağıda ayrıntılarını sunacağımız üzere, V. A. Gordlevski’nin -tüm tartışmalı ve hatalı yönleri saklı kalmak kaydıyla- konuyla ilgili kapsamlı çalışmaları ve kendisinin bu alanda uzunca bir süre otorite / temel başvuru kaynağı olarak kabul edilmesidir. Kuşkusuz, bu alanda istisna oluşturan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, günümüz itibarıyla Michigan Üniversitesi öğretim üyesi olarak faaliyette bulunan ve tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla temayüz eden Rusyalı araştırmacı Alexander Knysh, İngilizceden Türkçe de dâhil, birçok dile çevrilmiş olan *Tasavvuf Tarihi* adlı kitabında kısa olsa da *Bektaşîlik* başlıklı ayrı bir alt-bölüme (Knysh, 2011: 258-260) yer vermiştir. Ayrıca, 1988 yılında Moskova’da yayımlanmış olan *İslam: Ateistin Sözlüğü* adlı kitapta *Bektaşîlik-Bektaşîler* başlıklı bir bölüm (Ислам: Словарь атеиста, 1988: 44) yer almaktadır. Hacı Bektaş Velî’nin yaşamı, Bektaşîliğin ortaya çıkışı, Bektaşîlik-Yeniçerilik ilişkisi, Bektaşîlerin coğrafi dağılışı vb. konularda bilgiler içeren bu bölüm, yazarı belirtilmemiş olmakla birlikte, büyük olasılıkla, hakkında geniş bilgilerin makalemizin ilerleyen kısımlarında bulunduğu O. F. Akımuşkin tarafından yazılmıştır. Onun adının kitabın elli bir kişilik yazar listesinde bulunması, üslûp benzerliği vb. hususlar da bu olasılığı kuvvetlendirmektedir.

3 Burada, örnek olarak N. İ. Prigarina, M. M. Hayrullayev, A. D. Yandarov, A. Muhammedhodjayev, M. T. Stepanyants, A. R. Yanguzin, A. A. Hismatulin ve İ. R. Nasırov’un çalışmaları gösterilebilir.

Burada, son olarak, aşağıdaki hususların da belirtilmesi gerekmektedir:

Makalede Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili tüm Rusça popüler (herhangi bir araştırmaya dayalı olmayan, bilimsel içerikten yoksun bulunan, çoğunlukla ticarî amaçlarla türetilen) internet yayınları değerlendirme dışı bırakılmıştır. Rusya Devlet Kütüphanesi (www.rsl.ru) üyesi olduğumuz halde, kütüphanede yer alan ve konuyla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan bazı yayınlara da uzaktan erişim sağlayamamıştır.

V. A. Gordlevski'nin (1876-1956) Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle İlgili Çalışmaları

Türkiye'de daha çok *Anadolu Selçuklu Devleti* adlı kitabıyla bilinen Vladimir Aleksandroviç Gordlevski, Rus Türkoloji geleneğinin kurucu simalarından biridir. Bununla birlikte, onun 1900'lü yılların başlarından ölümüne kadar sürdürdüğü çok yönlü araştırmalar sadece Türkoloji alanıyla sınırlı değildir. Nitekim o, ortaya koymuş olduğu eserlerle karşımıza bir Fin, İsveç ve İskandinav dilleri araştırmacısı, etnograf, epigrafi uzmanı, âdeta bir dinler ve mezhepler tarihçisi, folklor uzmanı ve tasavvuf tarihçisi olarak da çıkmaktadır.⁴

Gordlevski, Sovyetler Birliği döneminde en yüksek bilimsel unvan ve *akademik* pâyeye olan akademik unvanına da sahiptir. Bu terim, ülkemizde kullanılan *akademisyen* terimi ile aynı anlama gelmeyip, her profesör bu dereceye sahip olamamaktadır. Sovyetler Birliği'nde *akademik* unvanına sahip olanların bilimsel çalışmaları bizzat devlet tarafından ciltler halinde yayımlanmaktaydı. Gordlevski'nin çalışmaları da bu şekilde yayımlanmıştır. V. V. Barthold gibi onun çalışmaları da Türkoloji araştırmaları bakımından büyük önem taşımaktadır (Yaman, 2005: 70).

Doğu dillerinden Arapça, Farsça, Türkçe ve Tataristan Türkçesini iyi bilen ve derin bir tarih bilgisine sahip olan Gordlevski, ilk bilimsel amaçlı gezisini Anadolu'nun muhtelif bölgeleri ve Suriye'ye yapmıştır. Ardından, bilimsel temaslar ve literatür çalışmaları yapmak üzere Paris'te bulunmuş, Türk-İslâm medeniyeti tarihinde çok sayıda ilim-irfan ve bilim insanı yetiştirmesiyle bilinen Orta Asya'da birtakım incelemelerde bulunmuştur.

4 Gordlevski'nin hayatı, öğrenimi, eserleri, eserlerinde ele aldığı başlıca konular, Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği bilimsel çevrelerindeki konumu vb. hakkında Türkçe geniş bilgi için bk. Akpınar, 1996: 114-115; Türkoloji Özel Sayısı, 2004: I/1-275 ve II/1-260; Smirnov, 2005: 185, 269-273; Yaman, 2005: 70-74; Kolesnikov ve Kemaloğlu (Kamalov), 2011: 60; Musalı, 2011: 152-171; Musalı, 2019: 33-48.

Gordlevski'nin elimizde bulunan *Seçilmiş Eserleri*, dört cilt halinde Moskova'da 1960, 1961, 1962 ve 1968 yıllarında yayımlanmıştır.⁵ Kitabın özellikle I. ve II. ciltleri Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilikle ilgili geniş bilgiler içermektedir. Söz konusu bilgiler, hem ülkemizde hem de yurtdışında Alevilik ve Bektaşilik üzerine yüksek araştırmacılık düzeyine sahip birçok çalışması bulunan ve bu alana özgün katkılarıyla bilinen Prof. Dr. Ali Yaman tarafından kaleme alınan müstakil bir çalışmada değerlendirme ve tahlile tâbi tutulmuştur. Yaman, Gordlevski'nin yanlışlarının nedenlerini temellendirilmiş bir biçimde ortaya koymuş ve hatalı değerlendirmelerini eleştirmiştir. Ayrıca, Safevîlik, Ahilik ve Bektaşilik araştırmaları alanında birçok çalışması bulunan Prof. Dr. Namık Musalı da önde gelen Rus oryantalistlerinin, özellikle Gordlevski'nin Kızılbaşlar, Ahiler, Mevlevîlik, Anşa-Bacılı Tarikatı, Carcarlar, Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilikle ilgili tespit, yorum ve değerlendirmelerini ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Kuşkusuz, bu konuyla ilgili öznel veya nesnel bakış açılarıyla ortaya konmuş başkaca çalışmalar da vardır.⁶ Bu nedenle, biz burada, Gordlevski'nin görüşlerinin tahlili konusunda adı geçen yetkin araştırmacıların çalışmalarını belirtmekle yetiniyoruz:

Yaman, Ali (2005). “Rus Araştırmacı V. A. Gordlevski'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarına İlişkin Düşünceler”. *Kırşehir'de Anadolu Halk İnançları Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 1. 70-74.

Musalı, Namık (2011). “Rus Şarkiyatçısı V. A. Gordlevsky'nin Araştırmalarında Anadolu'nun İnanç Hayatı ve Somuncu Baba”. *Uluslararası Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Sempozyumu*, 23-25 Eylül 2011 Aksaray. Aksaray: Aksaray Belediyesi Kültür Yayınları. 152-171.

— (2013). *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık. 1-512.

-
- 5 Kitaba ilişkin bibliyografik bilgiler aşağıda belirtilmiştir:
Гордлевский, Владимир Александрович (1960, 1961, 1962, 1968). *Избранные сочинения*. Том I-IV. Москва: Издательство восточной литературы. / Gordlevski, Vladimir Aleksandroviç (1960, 1961, 1962, 1968). *İzbrannnye soçineniya*. Tom I-IV. Moskva: İzdatelstvo vostoçnoy literaturı.
- 6 Bu çalışmalara örnek olarak bk. Kadırcı, 1999: 173-176; Kurbanov, 2000: 338-342; Smirnov, 2005: 185, 269-273.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi, “Bektaşiler” Maddesi

Bektaşiler maddesi, *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*’nin hem 1950 tarihli II. baskısı⁷ hem de 1970 tarihli III. baskısında⁸ yer almaktadır. Bu maddelerin içerdiği bilgiler birbirleriyle örtüşmemektedir; diğer bir deyişle, aynı değildir. Öyleyse burada, söz konusu maddeleri Rusçadan Türkçeye çeviri-uyarlama⁹ yöntemiyle aşağıya aktarmak ve değerlendirme işini okurlara, daha özel olarak ise Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili araştırmalarda yoğun bir tecrübeye sahip olan kişilere havale etmek yerinde olacaktır.

II. Baskı, IV. Cilt, 407. Sayfadaki İçerik¹⁰

“Bektaşiler, XV. yüzyılda İran’da (Pers diyarı) tesis edilmiş gizli Müslüman tarikatlarından biridir. Adını kurucusu Hacı Bektaş Velî’den almıştır. Bektaşiler, XIX. yüzyıla kadar Yakın Doğu ülkelerinde, özellikle, Yeniçerilerden destek gördükleri / himâyesi altında buldukları Türkiye’de etkili olmuşlardır. 1924 yılında Bektaşî tarikatının Türkiye’de yasaklanmasından sonra merkezlerini kendi manastırlarının (tekke) bulunduğu Arnavutluk’a taşımışlardır.

Birçok Bektaşî tarikatı mensubu, II. Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk’un bağımsızlığı için Alman ve İtalyanlardan oluşan işgalcilere karşı savaşmıştır. Arnavutluk Halk Cumhuriyeti’nin vatandaşlarına din ve inanç özgürlüğü sağlayan halk-demokratik hükûmeti, Bektaşilik tarikatını ülkedeki diğer dinî oluşumlara eşit konuma getirmiştir.

7 Bu baskının bibliyografik künyesi şöyledir:

Большая Советская Энциклопедия (1950). Том 4 («Б-Березко»), второе издание. Москва: Издательство «Советская Энциклопедия». 744 с. / *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya* (1950). Tom 4 («B-Berezko»), vtoroje izdaniye. Moskva: İzdatelstvo «Sovetskaya Entsiklopediya». 744 s.

8 Bu baskının bibliyografik künyesi ise aşağıdaki şekildedir:

Большая Советская Энциклопедия (1970). Том 3 («Бари-Браслет»), третье издание. Москва: Издательство «Советская Энциклопедия». 640 с. / *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya* (1970). Tom 3 («Bari-Braslet»), tretye izdaniye. Moskva: İzdatelstvo «Sovetskaya Entsiklopediya». 640 s.

9 Metindeki tüm çeviri ve uyarlamalar tarafımızca yapılmıştır.

10 Burada yer alan bilgilere ilişkin herhangi bir yazar adı ve kaynak belirtilmemiştir.

Bektaşilik içerisinde Arnavutluk halk-demokratik yönetiminden hoşnut olmayanlarla bu yönetimi destekleyenler arasında mücadele sürmektedir. Arnavut halkının kültürel düzeyinin yükselmesi ve siyasî açıdan bilinçlenmesine paralel olarak, Bektaşilik etkisini giderek kaybetmektedir” (БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ, 1950-том 4: 407).

III. Baskı, III. Cilt, 99. Sayfadaki İçerik¹¹

“Bektaşilik bir derviş tarikatı ve bu tarikatın üyelerini ifade etmektedir. Rivayete göre, bu tarikat Küçük Asya’da, Orta Asya’dan gelmiş olan derviş Hacı Bektaş tarafından kurulmuştur. Bektaşilik inançları çeşitli İslâm öğretileriyle (özellikle Şîî inançları) Hıristiyan tarikatlarının inanç öğelerinin karışımından ibarettir.

Bektaşiler, derviş zâviyeleri veya tekkelerde yaşıyorlardı. Kayda değer düzeyde toprak zenginliğine sahiplerdi. Onlar Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeniçerilerin himâyesi sayesinde büyük önem arz ediyorlardı.

1826 yılında Yeniçeri alayının lağvedilmesinden sonra Bektaşî tarikatı Türkiye’de resmî olarak kapatılmıştır. Buna karşın, tarikatların 1925 yılında tamamen kaldırılmasına kadar fiili olarak varlığını sürdürmüştür. Ardından, Bektaşiliğin merkezi Arnavutluk olmuştur” (БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ, 1970-том 3: 99).

11 Buradaki içeriğin yazarı Lyutsian İppolitoviç Klimoviç’tir (1907-1989). Klimoviç, Sovyetler Birliği dönemi İslâm araştırmalarının en önemli temsilcilerinden biridir. Çalışmalarının büyük bir çoğunluğu Kur’ân, Kur’ân’ın kaynakları, İslâm’ın ortaya çıkışındaki tarihsel faktörler, Doğu kadınının özgürlüğü ve din, İslâm’da bayramlar ve oruç, İslâm’da Hac ibadeti, İslâm’ın mahiyeti vb. konularla ilgilidir. O, Rusya’da ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri akademik çevrelerinde İslâm ve Kur’ân’a karşı ağır bir dil ve üslûp kullanmasıyla ve halkı İslâm’dan uzaklaştırma amacıyla kaleme aldığı eserleriyle bilinmektedir. Bu eserler, Sovyet döneminde uzun bir süre üniversite ders kitapları olarak okutulmuş, Sovyet İslâm araştırmaları alanında birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir.

Klimoviç, Bektaşilikle ilgili bilgilerin kaynağı olarak aşağıdaki eserleri göstermektedir:

Birge, John Kingsley (1937). *The Bektashi Order of Dervishes*. London; Гордаевский, Владимир Александрович (1962). *Избранные сочинения*. Том 3. Москва: Издательство восточной литературы. 33-37.

İ. P. Petruşevski'nin (1898-1977) VII.-XV. Yüzyıllarda İıran'da İslâm Adlı Kitabında Bektaşilikle İlgili Bilgiler

Petruşevski, önde gelen Rus oryantalistlerinden biridir. İslâm tarihi alanında çok sayıda akademik çalışmaya imza atmıştır. Özellikle İıran tarihine ilişkin çalışmalarıyla temayüz etmiştir. Eserleri Rusya'da, günümüzde de bir başvuru kaynağı olarak kabul görmektedir.

Petruşevski'nin adı geçen kitabı¹² genel olarak İıran'da İslâmlaşma süreci, Kur'ân, İslâm hukukunun kaynakları, İslâm devlet hukuku, Kelâm ve kelâm mezhepleriyle ilgilidir. İsmâiliye, Karmatiler ve diğer Şii kökenli mezhepler, *İslâm'da mistisizm (tasavvuf ve dervişlik müessesesi)* vb. konuların da ele alındığı bu kitap, Petruşevski'nin Leningrad (St. Petersburg) Devlet Üniversitesi Doğu Araştırmaları (Şarkiyat) Bölümünde vermiş olduğu dersler için hazırladığı notlardan oluşmaktadır.

Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili bilgiler, söz konusu kitabın İslâm'da Mistisizm (Tasavvuf ve Dervişlik Müessesesi) başlığını taşıyan XII. Bölümünün (s. 310-349), 345. sayfasında yer almaktadır.

Petruşevski'nin Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik konusundaki tek kaynağı, Alman Türkolog-oryantalist Georg Jacob'un (1862-1937) 1909 yılında Münih'te yayımlanmış olan *Die Bektaschije in ihrem Verhältnis zu Verwandten Erscheinungen* adlı eseridir. Petruşevski, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili olarak şöyle yazmaktadır:

“Bektaşilik, rivayete göre, XIV. yüzyılda Küçük Asya'da, yarı-efsânevî bir sima olan Fârisî (Pers) Hacı Bektaş Velî tarafından kurulmuş bir tarikattır. Bu tarikat ününü Yeniçeriler Cemiyetiyle sıkı ilişkisi sayesinde kazanmış, Türkiye'de son derece yaygın hale gelmiştir.

Bektaşilik tarikatının resmî anlamda her zaman *doğru inançlı-İslâmî (Sünnî)* bir oluşum olarak kabul edilmesine rağmen, onda aynı zamanda ezoterik öğretilerin bulunduğu ve aşırı Şii'lere (Hurufiler) çok yakın olduğu da herkesçe bilinmektedir.

12 Kitabın bibliyografik künyesi aşağıda şekildedir:

Петрушевский, Илья Павлович (1966). *Ислам в Иране в VII-XV веках (курс лекций)*. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета. 400 с. / Petruşevski, İlya Pavloviç (1966). *İslam v İrane v VII-XV vekah (kurs lektsiy)*. Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta. 400 s.

Bektaşiler tüm dinlerin aynı değerde olduğunu düşünüyor, dinî gereklilikleri yerine getirme işine önem vermiyor ve zikir âyinini de uygulamıyorlar.

Onların dış görünüş açısından ayırt edici özellikleri beyaz bir kıyafet ve beyaz bir şapka giymeleridir.

Bektaşilik tarikatının merkezi, 1826 yılında Yeniçeriler Cemiyetinin lağvedilmesinden sonra İstanbul'dan Arnavutluk'a geçmiştir" (Петрушевский, 1966: 345).

Z. Kuluzade'nin (1932) Bektaşiliğin Felsefi Temelleri Başlıklı Makalesi

Bu makale, tasavvufa dair çalışmalarıyla da bilinen Azerbaycanlı felsefe tarihçisi Zümrüd Kuluzade¹³ tarafından 1970 yılında yazılmıştır. Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği döneminde akademik çalışmaların neredeyse tümü, Rusça yapılmaktaydı. Kuluzade de ortaya koymuş olduğu akademik yayın ürünlerinin tamamına yakın bir bölümünü Rusça telif etmiştir. Onun konumuzla ilgili çalışmasının elimizde bulunan nüshası da 2009 yılında, yazarın farklı tarihlerde kaleme aldığı çalışmalarından oluşan Rusça derleme bir kitapta¹⁴ bir bölüm¹⁵ olarak yayımlanmıştır.

Kuluzade, bu çalışmasında Bektaşilik anlamında *Bektaşizm* terimini kullanmakta ve giriş kısmında Bektaşiliğin Türkiye'de büyük toplumsal ve ideolojik akımlardan biri olduğunu, araştırmasının amacının ise söz konusu akımın felsefi temellerini tespit etmek olduğunu söylemektedir. Ardından, Besim Atalay (1882-1965) ve Sadettin

13 Zümrüd Kuluzade; felsefe tarihi, tarih felsefesi, İslâm felsefesi (kendi ifadesiyle *İslâm bölgesi felsefesi*), müzik felsefesi, felsefe tarihinde Doğu-Batı sorunu ve Azerbaycan felsefe tarihiyle ilgili çok sayıda çalışması bulunan bir felsefe tarihçisidir. Bazı çevreler tarafından filozof olarak da kabul edilmektedir. Onun Hurûflik, Hurûfliğiyle bilinen mutasavvıf şair İmâdeddin Nesîmî, ayrıca, Yunus Emre, Dede Korkut Kitabı, Nizâmî Gencevî, klasik Türk şiirinin en önemli temsilcilerinden Muhammed Fuzûlî, İranlı mutasavvıf şair Kâsım-ı Envâr ve diğer pek çok şair, filozof ve mutasavvıfla ilgili çalışmaları da bulunmaktadır. Türk şiirinin felsefi açıdan tahliliyle ilgili çalışmalarında sık sık önemli tasavvuf terim ve deyimlerine rastlanmaktadır. İlerlemiş yaşına rağmen araştırma ve yayın faaliyetlerini günümüzde de sürdürmektedir.

14 Söz konusu kitaba ilişkin bilgiler şöyledir:
Кулузаде, Зумруд (2009). *Концептуальные проблемы социокультурного развития (конец XX-начала XXI. вв.)*. Часть II. Баку: Текнур. 398 с. / Kuluzade, Zumrud (2009). *Kontseptualnyye problemi sotsiokulturnogo razvitiya (konets XX-naçalo XXI vv.)*. Çast II. Baku: Teknur. 398 s.

15 Kitabın 130-137. sayfaları arasında yer alan bu bölümün başlığı *Философские истоки бекташизма / Filososfskiye istoki beкташизма* şeklindedir.

Nüzhet Ergun'un (1899-1946) eserlerine atıfta bulunmak üzere, Bektaşilik ideolojisi¹⁶ ve Bektaşiliğin temellerinin neler olduğunu tartışmaktadır. Yazara göre, Fazlullah el-Esterâbâdî'nin idam edilmesinden sonra onun baş halifesi Ali el-A'lâ (ö. 1419), İmâdeddin Nesîmî (1369-1417) ve diğerleri Osmanlı Devleti topraklarına kaçmış, Bektaşi tekkelerinde dersler vermiş ve bu sırada Hurûfliği Hacı Bektaş Velî'nin öğretisi olarak sunmuşlardır.

Kuluzade, çalışmasının ilerleyen kısımlarında yine Atalay ve Ergun'un görüşlerine yer vermekte, bunlara ek olarak Abdülbâki Gölpinarlı (1900-1982), İbrahim Alâeddin Gövsa (1889-1949), Hasan Basri Erk, Fahrettin Erdoğan (1874-1958) ve Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in (1926-2005) konuyla ilgili çalışmalarına başvurmaktadır. Türk Ansiklopedisi (yayımlandığı dönem: 1943-1984) ve İslâm Ansiklopedisinin (yayımlandığı dönem: 1940-1987) ilgili maddelerinden de yararlanan yazar, Bektaşiliğin Osmanlı topraklarına Babâilik adıyla girmiş olan devrimci Horasan sûfîzmiyle (tasavvuf) ilişkisinden söz etmektedir. Ona göre, *Bektaşiliğin felsefî temelleri*, her şeyden önce, Türk millî tasavvufuna dayanmaktadır. Bektaşi felsefesinin panteizm ışığında da ele alınabileceğini belirten Kuluzade, Bektaşilik-Hurûflik ilişkisini irdelemeyi sürdürmektedir. O, Hurûfliğin Bektaşilik için başlangıç döneminde olmasa bile, devam eden gelişim ve oluşum sürecinde önemli bir felsefî kaynak oluşturduğunu ifade etmektedir.

Kuluzade'ye göre, Hurûflik unsurları, Türk felsefî şiirinde varlığını sürdürmektedir. Nitekim XIX. yüzyıl Bektaşi şairlerinden Sâcid, Turâbî, Remzî, Vehbî ve diğerlerinin şiirlerinde bu motiflerle karşılaşmak mümkündür (Кулузаде, 2009: 133).

Yazar, Bektaşiliğin Bulgaristan, Hindistan ve diğer ülkelerde yayıldığını ve bir dereceye kadar müstakil bir Türk kökenli sosyokültürel akım olarak, kayda değer bir biçimde, Hurûflikten etkiler aldığını belirterek sözlerine son vermektedir.

Kuluzade'nin Bektaşiliğin Felsefî Temelleri başlıklı bu çalışması, 1970 yılında Bakü'de Rusça olarak yayımlanmış olduğu *Hurûflik ve Azerbaycan'daki Temsilcileri* adlı

16 Çalışmada sıkça karşılaşılan *ideoloji* ifadesi tarafımıza ait olmayıp bizzat yazar tarafından *herhangi bir felsefî akım, hareket veya oluşumun düşünsel temellerini oluşturan düşünceler bütünü* anlamında kullanılmıştır.

kitabının 256-264. sayfaları arasında yer alan *Hurûfîlik ve Bektaşilik* başlıklı bölümüyle¹⁷ içerik, yararlanılan kaynaklar ve temel savları açısından büyük oranda benzerlik göstermektedir.

O. F. Akimuşkin'in (1929-2010) Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik Üzerine Çalışması

Rus Oryantalizminin farklı akademik alanlarından önde gelen uzmanların uzun süren koordineli çalışmaları sonucu 1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre önce, Moskova'da *İslâm: Ansiklopedik Sözlük / Ansiklopedik İslâm Sözlüğü* adlı bir kitap yayımlanmıştır.¹⁸ İslâm Dünyasının muhtelif bölgelerinden cami, minare, medrese, külliye ve anıt-mezar fotoğraflarıyla bu coğrafyanın hem geçmiş hem de günümüzdeki durumunu ortaya koyan haritaların yer aldığı kitap, 340 sayfadan oluşmaktadır.

Bektaşilik başlıklı bölüm adı geçen sözlüğün 39-41. sayfaları arasında yer almaktadır. Söz konusu bölüm Rusya'da İslâm elyazmalarının tahkiki, tenkitli neşri, ayrıca, İran tarihinin kaynakları, Doğu Türkistan tarihi ve tasavvuf alanlarında yüksek araştırmacılık düzeyi ve özgün katkılarıyla bilinen Oleg Fyodoroviç Akimuşkin tarafından kaleme alınmıştır.

Burada, Akimuşkin'in Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili düşünce ve değerlendirmelerini ana hatlarıyla -ortaya ayrıntılı bir Rusça-Türkçe çeviri koyma amacı gütmeyen- aktarmakta yarar vardır.

17 Söz konusu kitap ve ilgili bölümüne ilişkin bilgiler aşağıda belirtilmiştir:

Кулизаде, Зумруд (1970). "Хуруфизм и Бекташизм". *Хуруфизм и его представители в Азербайджане*. АН АзССР, Институт философии и права. Баку: Издательство «ЭЛМ». 256-264. / Kulizade, Zumurud (1970). "Hurufizm i Bektaşizm". *Hurufizm i ego predstaviteli v Azerbaydjane*. AN AzSSR, İnstitut filosofiyi i prava. Baku: İzdatelstvo «Elm». 256-264.

18 Bu kitap, 1727 yılında kurulmuş olan, günümüzde de yayın faaliyetlerini sürdüren, Rusya'da İslâm araştırmaları alanında özellikle bünyesinde bulundurduğu "Doğu Literatürüne İlişkin Yayınlar" birimi aracılığıyla binlerce eser neşretmiş olan *Nauka (Bilim) Yayınları* tarafından yayımlanmıştır. Kitabın bibliyografik künyesi aşağıda belirtilmiştir:

İслам: Энциклопедический словарь (1991). Москва: Издательство «Наука» (главная редакция восточной литературы). 340 с. / *İslâm: Entsiklopedičeskiy slovar* (1991). Moskva: İzdatelstvo «Nauka» (glavnaya redaksiya vostočnoy literaturı). 340 s.

Yazar, sözlerine Bektaşiliğin bir sûfi tarikatı olduğunu, ilk olarak XIII. yüzyılın sonu, XIV. yüzyılın başlarında Küçük Asya’da göçebe ve yerleşik Türk toplulukları tarafından kurulduğunu söyleyerek başlamaktadır. Bektaşiliğin adını Hacı Bektaş Rûmî’den¹⁹ aldığı belirtiltikten sonra o, tasavvuf literatüründe sıkça karşılaşılan *vilâyetnâme*, *silsilenâme* ve *erkânâme* sözcüklerini kullanmakta ve bu literatürde geleneksel bir biçimde, Hacı Bektaş Velî’nin Bektaşilik için bir hâmi, kutsal bir şahsiyet ve sembol olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.

Akimuşkin, yukarıdaki giriş cümlelerinden sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir:

“Uzmanlara göre, Bektaşiliğin gerçek kurucusu, meczup / seyyah derviş (baba) ve kalenderî sûfi Hacı Bektaş Velî Nîşâbûrî Horasânî’dir (1208-1270). Onun manevi silsilesi Türkistanlı şeyh Ahmed Yesevî’ye (ö. 1166), onun aracılığıyla da Şîilerin imamı Mûsâ el-Kâzım’a kadar uzanmaktadır.

Hacı Bektaş, kısa bir süre içerisinde Küçük Asya’da büyük bir üne kavuşmuştur. O, 1240 yılında Konya sultanı Gıyâseddin Keyhusrev’e karşı başlatılan ve kalenderî derviş Baba İshak tarafından yönetilen Türkmen ayaklanmasına (Babâî İsyanı) faal olarak katılmıştır.

Güvenilir kaynakların ve Hacı Bektaş’a ait orijinal eserlerin bulunmayışı nedeniyle, onun öğretisi konusunda kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Bektaşî geleneğinde, Arapça yazılmış olan *Makâlât* adlı eserin yazarının Hacı Bektaş Velî olduğu kabul edilir. Hâlbuki bu eser günümüze orijinal olarak ulaşmamıştır; sadece XIV. ve XVI. yüzyıllarda yapılmış iki Türkçe şiişel çevirisiyle bilinmektedir. Bunun yanı sıra, çok daha geç dönem âyinleri, öğüt ve öğretilerinden yola çıkılarak Bektaşilik, Hacı Bektaş ve kendisi gibi Türk seyyah dervişlerin Kalenderiyye öğretilerini benimsedikleri ve “aşım” Şîileri (gulât) takip ettikleri söylenebilir” (Ислам: Энциклопедический словарь, 1991: 39).

19 Akimuşkin, Hacı Bektaş Velî’den yer yer *Hacı Bektaş Rûmî* adıyla da bahsetmektedir. Kanaatimizce, bunun iki temel nedeni vardır:

- 1) Menkıbevî Hacı Bektaş, Rum abdallarının pîridir; Diyâr-ı Rûm’un (Anadolu) büyük evliyasındandır (Ocak, 1996: 455).
- 2) Akimuşkin, yukarıda da belirtildiği üzere, bu adlandırma biçimini *Bektaşilik* bölümünü yazarken kullandığı Batılı kaynaklardan almış ve üslûbuna zenginlik katma / metni daha okunaklı ve edebî kıлма amacıyla kullanmıştır.

Akımüşkin, Bektaşiliğin genel olarak köy ahali arasında destek bulduğunu belirtmektedir. O, Bektaşilerin coğrafi dağılışıyla ilgili bilgiler verdikten sonra Bektaşiliğin ciddi bir biçimde örgütlenmiş bir tarikata dönüşmesinin Bektaşî geleneğinde / Bektaşilik mensuplarınca *ikinci pîr (pîr-i sâni)* olarak kabul edilen “büyük müşit”²⁰ Balım Sultan’la (ö. 1516) bağlantılı olduğunu kaydetmektedir. Yazarın ifadelerine göre, Balım Sultan, kendini Hacı Bektaş Veli’nin evlâdı ilan etmek suretiyle tarikat ve tekkelerin yapısıyla ilgili bir takım reform uygulamalarında bulunmuştur. Tarikat mensuplarının tamamının Balım Sultan’ın reformlarını onayladığı söylenemez; böylece, birbiriyle mücadele eden iki karşıt grup ortaya çıkmıştır.

Akımüşkin’e göre, birinci grupta Hacı Bektaş Rûmî’nin izinden giden Çelebiler, diğer kolda ise Balım Sultan’ın uyguladığı yenilikleri destekleyenler yer almışlardır. Böylelikle, kendilerini Bektaşiliğin hakikî bağlıları olarak gören taraflar arasında keskin bir mücadele alevlenmiştir. Balım Sultan’dan sonra *Pîr Enî* ve tarikatın yönetimi Çelebilerde kalmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bektaşiliğin başındaki Pîr Sersem Ali Baba (ö. 1589) tarikattaki en yüksek makam olan *dede-babalık makamını* tesis etmiştir. Çelebilerin (vakıfların idaresi, gelirlerin dağıtılması, bölgelerdeki tekkelere yöneticilerin atanması vb. konularda) Bektaşî tarikatının gerçekteki yöneticileri olmalarına karşın, üst makamlara gelme konusunda izin, dede-baba tarafından verilebilmekteydi.

Akımüşkin’in anlatımına göre, Bektaşî tarikatı mensupları, Osmanlı saltanatına karşı halk ayaklanmalarına da katılmışlardır. Örneğin, 1526 yılında Kalender Şah²¹ isyanına 30 bin kadar Bektaşilik mensubu destek vermiştir. Osmanlı Devletinin söz konusu ayaklanma ve isyanları bastırmasından sonra ise Bektaşilik, kendi müritlerinin ve topluluklarının bulunduğu Suriye, Filistin ve Mısır’da yayılmaya başlamıştır (Ислам: Энциклопедический словарь, 1991: 40).

20 Rusça metinde belli yerlerde tırnak işaretleri bulunmaktadır. Bu işaretler, kanaatimizce, bazen bir ifadeyi özel olarak vurgulamak için, bazen de ironi amaçlı kullanılmıştır. Biz Türkçeye çeviri ve uyarlama yaparken metne sâdik kalmayı tercih ettiğimiz için önemli noktalama işaretlerini de olduğu gibi aktardık.

21 Akımüşkin, Rusça metinde *Kalenderoğlu ayaklanması (движение Календероğlu)* ifadesini kullanmıştır. O, burada Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu’da ortaya çıkan Celâli ayaklanmalarından Kalenderoğlu Mehmed isyanı ile Kalender Şah isyanını büyük olasılıkla, teknik bir nedenden dolayı birbirine karıştırmış olmalıdır.

Akımüşkin, Osmanlı askerî teşkilatında özel bir yeri olan Yeniçeri ordusuyla Bektaşî tarikatı arasındaki ilişkilerden ve bu ilişkilerin doğurduğu siyasî, toplumsal ve bir bakıma, dinî sayılabilecek sonuçlardan da söz etmektedir. Biz burada, bunun çokça tartışılan bir konu olması nedeniyle, dahası, bu konunun yapısı gereği belli bir uzmanlık / bilimsel yetkinlik gerektirdiğini düşündüğümüz için ilgili pasajlara yer vermemeyi tercih ediyoruz.

Yazar, ilerleyen bölümlerde belli siyasî olaylar nedeniyle Bektaşîlik mensuplarının Anadolu'dan Balkanlar'a, özellikle Arnavutluk'a göç ettiğini belirtmekte, başkent Tiran ve Akçahisar'daki Bektaşî tekkelerinden söz etmektedir. Ona göre, bu bölgedeki halk Sünnî İslâm anlayışına bir aksülamel olmak üzere, toplu bir biçimde Bektaşîlik tarikatına girmeyi tercih etmiştir.

Türkiye'de 1925 yılında Bektaşîlik de dâhil olmak üzere, tüm sûfî tarikatlarının fiilen kapatıldığını belirten Akımüşkin, 1967 yılına gelindiğinde Bektaşîliğin Arnavutluk ve Yugoslavya'da halen faal olduğunu, Arnavut Bektaşî tekkesinin varlığını 1965 yılına kadar Kahire'de sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ona göre, 1952 yılının verilerinden hareketle Türkiye'de yaklaşık 30 bin Bektaşî tarikatı mensubu bulunduğunu söylemek mümkündür. Onlar 1953-1954 yıllarında İstanbul'da, siyaset alanında da aktif olarak bulunmuşlardır.

Akımüşkin, bir sûfî tarikatı olarak Bektaşîliğin kökenleri, inanç esasları, temel öğretileri, âyinleri ve bunların Kur'ân ve İslâm şeriati ile ilişkileri konusunda değerlendirmelerde bulunmayı da ihmal etmemiştir. Ona göre, Bektaşîlik, *senkretik* (birleştirici-kaynaştırıcı) ve *eklektik* (seçmeci-uzlaştırıcı) bir yapıya sahiptir. Nitekim Bektaşîlikle ilgili kaynaklar da bunu ortaya koymaktadır; bu oluşum, Kalenderiyye ve Melâmîyye gibi asketik-mistik-ezoterik akımlardan, Türkmen (Kızılbâş) köylüleri ve göçebelerinin Şamanizm kaynaklı tasavvur ve düşüncelerinden, Anadolu'daki Hıristiyan mezheplerinin görüşlerinden, dahası, “mutedil” olanından “ıfrat ve aşırı” olanına değin Şîî doktrinlerinden ve Hurûflik öğretilerinden etkiler almıştır. Kısacası, Akımüşkin'e göre, bir tek / sabit Bektaşîlik inanç sisteminden söz etmek mümkün değildir (Ислам: Энциклопедический словарь, 1991: 40).

Akimuşkin, tüm bu bilgilere ek olarak, Bektaşilerin inanç esasları, âyin ve ibadetlerinden (matem geceleri, Muharrem orucu, Cem âyini vs.) bahsetmekte; özellikle onların Hz. Ali, imam Cafer es-Sâdık ve Ehl-i Bey'te duydukları saygı, besledikleri sevgi, Hz. Ali ile Hz. Muhammed arasındaki ilişki konusundaki görüşleri vb. hakkında bilgiler sunmaktadır.

Yazar, yukarıda anlatılanlar dışında, Bektaşi müritlerinin bir kısmı tarafından *Ali-Muhammed-Allah* üçlemesinin, diğer bir kısmı nezdinde ise *Ali-Hacı Bektaş-Fazlullah el-Esterâbâdî*²² üçlemesinin tarikatın sembolü olarak kabul edildiğini yazmaktadır.

Bektaşilik terminolojisine hâkimiyeti ile dikkat çeken yazar; Bektaşilik ve diğer tarikatlarda sıkça karşılaşılan *şariat*, *tarikât*, *marifet* ve *hakikat* kavramlarından bahsetmektedir. Hemen ardından *âbid*, *zâbid*, *ârif* ve *mubib* kavramlarına da değinmektedir.

Bektaşilik tarikatı mensuplarının *âşık*, *mubib*, *derviş*, *baba*, *derviş-i mücerred* ve *halife* olmak üzere, altı kategoride ele alınabileceğini belirten Akimuşkin, bu kategorilerin her birinin kapsamlı açıklamasını ortaya koymuştur. Onun *Ansiklopedik İslâm Sözlüğü*nden yararlanacak olan okurlar için açıklığa kavuşturduğu diğer Bektaşilik kavramları arasında *zîkir*, *semah*, *hadra*, *taç*, *tiğbend*, *teslim taş*, *kamberiye*, *cilbend*, *teber*, *keşkül* vd. bulunmaktadır.

Akimuşkin'e göre, Bektaşilik birleştirici-kaynaştırıcı yapısıyla Türk halkının dinî dünya görüşünü ciddi bir biçimde etkilemiştir. Ayrıca, Bektaşilik Türk kültürü, Türk müziği, özellikle de Türk edebiyatının gelişmesinde ciddi anlamda etkili olmuştur.

22 Akimuşkin burada Hurûfilik fırkasının kurucusu Fazlullah b. Seyyid Bahâiddin el-Esterâbâdî'yi kastetmektedir. Akimuşkin'in verdiği bilgiye göre, el-Esterâbâdî 1394 veya 1401 yılında idam edilmiştir. Yazar, onun Hurûfliğin Anadolu ve Rumeli'de yayılmasında rolü bulunan Abdülmecid Feriştetoğlu tarafından *İşkenâme* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş *Câvidannâme* adlı eserinin bazı Bektaşilik mensuplarınca tanrı(sal)laştırıldığını belirtmektedir.

Y. A. Averyanov'un²³ Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle İlgili Çalışmaları

Наси Бекташ Велî ве Бекташилîк Адли Китап²⁴

Monografi türü çalışmaların en başarılı örneklerinden biri olarak karşımıza çıkan bu kitap, Rusça Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik araştırmaları arasında âdeta bir şaheser niteliğindedir. Kitap, 2011 yılında Moskova'da (adını Kazanlı tarihçi, eğitimci-düşünür ve din bilgini Şehabeddin Mercânî'den [1818-1889] almış olan ve başta Tataristan Türkleri olmak üzere, Rusya Müslümanlarınınca tesis edilen) Mercânî

- 23 Yuriy Anatolyevich Averyanov, 30 Ekim 1968 tarihinde Moskova Eyaleti'ne bağlı Mojaysk'ta doğmuştur. 1993 yılında Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsünden mezun olmuştur. 27 Ekim 2000 tarihinden itibaren tarih bilimleri alanında doktora derecesine sahiptir. 2001 yılından itibaren Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları (Şarkiyat) Enstitüsünde görev yapmakta olup Rusya Devlet Beşerî Bilimler Üniversitesinde doçent öğretim üyesi (2004) olarak çalışmaktadır. 1998 yılından itibaren Rusya Devlet Kütüphanesi Şark Edebiyatı Merkezinde başuzman-kütüphaneci konumunda bulunan Averyanov'un otuzdan fazla çalışması yayımlanmıştır (Милибанд, 2008: 12).

Averyanov, günümüz itibarıyla Rusya Devlet Beşerî Bilimler Üniversitesi bünyesinde yer alan Rusya-Türkiye Araştırmaları Merkezinde de görevli bulunmaktadır. Türkiye ve İran tarihiyle ilgili çok sayıda çalışması yayımlanmış olup başlıca araştırma alanları tasavvuf tarihi, Anadolu'da tasavvuf ve tarikatlar, Ortaçağ İslâm edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve tarih yazımıdır. Anadili Rusça dışında Osmanlı Türkçesi, Farsça ve günümüz Türkçesine derin bir biçimde hâkimdir. Averyanov, alan araştırması yapmak ve akademik ilgileri doğrultusunda sempozyum, kongre vb. bilimsel etkinliklere katılmak üzere birçok defa Türkiye'de (Konya, İstanbul, Nevşehir, Kırşehir vs.) bulunmuştur. Özgeçmişi ve akademik çalışmalarıyla ilgili geniş bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir:

Kolesnikov ve Kemaloğlu (Kamalov), 2012: 17; Исламоведение. (2018). “Аверьянов, Юрий Анатольевич”. Erişim tarihi: 16.06.2018.

[<https://istina.msu.ru/profile/AverianovYuriy>](http://ru.islamicdata.ru/index.php/Аверьянов,_Юрий_Анатольевич; ИСТИНА. (2018). “Аверьянов, Юрий Анатольевич”. Erişim tarihi: 18.12.2018.</p>
</div>
<div data-bbox=)

- 24 Kitabın tam başlığı ve bibliyografik künyesi aşağıdaki şekildedir:

Аверьянов, Юрий Анатольевич (2011). *Хаджи Бекташ Велî и суфийское братство бекташии*. Москва: Издательский дом Марджани. 663 с. / Averyanov, Yuriy Anatolyevich (2011). *Hadji Bektaş Velî i sufijiskoye bratstvo bektashiya*. Moskva: Izdatelskiy dom Mardjani. 663 s. Bu kitabın tam adını Türkçeye *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşî Sîfî Kardeşliği* veya *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşî Tarikatı* şeklinde de çevirmek / uyarlamak mümkündür. Kitabın İngilizce (*Hadji Bektaş Velî and the Sufi Brotherhood Bektashiyya*) adından da görüleceği üzere, burada *kardeşlik / uburvet* anlamına gelen, ayrıca, tasavvufta aynı şeyhe bağlı olan müritleri ve aynı tarikatın bağlularını ifade eden bir kavram olarak ihvanı da çağrıştıran *brotherhood* sözcüğü kullanılmıştır. Yazarın *tarikat* anlamında kullandığı bu kavramı seçmesi, başkaca bir deyişle, kitabını doğrudan *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik* olarak adlandırmamayı tercih etmesi kanaatimizce, oldukça dikkat çekici ve anlamlıdır.

Yayımları tarafından *Bibliotheca Islamica* dizisi içerisinde, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları (Şarkiyat) Enstitüsü işbirliğiyle yayımlanmıştır.²⁵

Yuriy Anatolyeviç Averyanov, 2000 yılında Moskova’da tarih alanında doktora tezi olarak savunduğu *XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu Tasavvuf Tarihinin Kaynağı Olarak Vilâyetnâme ve Hacı Bektaş Velî* başlıklı çalışmasından da kitabın sadece bir bölümünü oluşturmak üzere, yararlanmıştır. Yazarın kısa adıyla *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik* kitabı, giriş dışında 10 bölüm, sonuç, 1 ek, kaynakça ve sırasıyla kişi adları, yer isimleri, Bektaşilikle doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan belli başlı terimler ve topluluk isimlerini içeren dizinlerden oluşmaktadır. Kitapta Rusça geniş bir özetle, İngilizce ve Fransızca kısa özetler de yer almaktadır. Kitaptaki bölümlerin başlıkları ve bunlardan bazılarının kısa içerikleri aşağıdaki şekildedir:

I. Hacı Bektaş Velî ve Çevresi ile İlgili Tarihi Kaynaklar (s. 12-85): Bu bölüm, tasavvufun tanımlanması ve tasavvuf literatüründe öne çıkan *tarikât*, *derviş* vd. kavramlara ilişkin açıklamalarla başlamaktadır. Yazar Rusça, Türkçe ve Batılı kaynaklardan yararlanmak suretiyle genel olarak tasavvufun, özel olarak ise Anadolu tasavvufunun ve burada ortaya çıkan tarikatların gelişim, oluşum ve kurumsallaşma süreçlerinden bahsetmektedir. O, bu süreçte meydana gelen olaylar ışığında Hacı Bektaş Velî’nin tarihsel ve menkıbevi kişiliğiyle ilgili bilgiler vermekte ve Bektaşilik üzerinde etkili olan akımları irdelemektedir.

Kitabın bu bölümünde Hacı Bektaş Velî’nin Bektaşî geleneğinde yaygın olarak kabul gören soy ağacına (*şecere*, *nesebnâme*, *silsilenâme*) da bir tablo şeklinde yer verilmiştir (s. 36). *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*, *Makâlât*, *Şerb-i Besmele (Fatıha)*, *Fevâid*, *Şatbîyye*, *Nesâyib-i Hacı Bektaş-ı Velî*, *Makâlât-ı Gaybîyye ve Kelimât-i Aynîyye* vd. gibi Hacı Bektaş Velî’ye izâfe edilen eserler, tarihsel değeri ve Hacı Bektaş Velî dönemine

25 Averyanov, 14 Haziran 2012 tarihinde kendisinin de görevli bulunduğu Rusya Devlet Kütüphanesi Şark Edebiyatı Merkezinde bir tanıtım toplantısına katılmış ve orada bu kitabı yazmasının nedenlerini aşağıdaki ifadelerle açıklamıştır:

“Bu kitapta başkentteki bürokratlarla pek ilgili olmayan Anadolu sakinlerinin manevi dünyasına dikkat çekmek istedim. Bu yaklaşım, Osmanlı kültürü içindeki Bektaşilerle, şiirleri, törenleri ve Mevlevî sema ayinlerinden önemli ölçüde farklı olan Bektaşî sema ayinleriyle ilgili özel bir tabakanın ortaya çıkarılmasını sağladı. Okuru Anadolu, Balkan ve komşu bölgelerin halklarının dünya görüşünün özü olan Bektaşîlerin özgün, yetenekli ve samimi manevi kültürü ile tanıştırmayı hedefledim”. Bk. “Rusya Türkologları Moskova’da kitaplarını tanıttı”. Erişim tarihi: 25.09.2017. <http://turkkazak.com/site/?p=24606>

ait olup olmadıkları yönünden tartışılmıştır. Bu konuda herhangi bir görüş birliği olmadığı, dolayısıyla bir otantiklik problemi olduğu ifade edilmiştir.

Burada Bektaşilikle Hurûfîlik ve diğer tarikatlar arasındaki etkileşim ve ilişkiler de ele alınmıştır. Bölüm hem Bektaşilerin hem de Alevi ve Kızılbaşların Türkiye ve dünyadaki coğrafi dağılışıyla ilgili geniş bilgiler içermektedir. Burada, sırasıyla (Mevlana Celâleddin-i Rûmî ve Şems-i Tebrîzî'nin büyük olasılıkla, görüştükleri yer olarak) Sâhib Ata külliyesi, Hacı Bektaş Velî türbe ve külliyesi, Balım Sultan türbesi, Suluca-Karahöyük (Hacıbektaş) köyünün genel görünümünü aksettiren fotoğraflar da yer almaktadır.

II. Konuyla İlgili Tarih Yazımına Bir Bakış (s. 86-147): Kitabın bu bölümünde Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili kaynaklardan ve bu alandaki tarih yazımından bahsedilmektedir. Yazar, Hacı Bektaş Velî'nin tarihsel ve menkıbevi kişiliğine duyulan ilginin geç Osmanlı döneminde başladığını belirtmekte ve bu alana ilişkin eserlere örnekler vermektedir.

Kitabın bu bölümünde modern Türk kaynaklarından özellikle İsmet Zeki Eyüboğlu (1925-2003), Bedri Noyan (1912-1997), Mehmet Eröz (1930-1986²⁶), Ahmet Yaşar Ocak (1946) ve Ethem Ruhi Fıçlalı'nın (1937-2002²⁷) çalışmaları geniş bir biçimde ele alınmıştır. Yazar, Avrupa ülkelerinde Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik üzerine yazılmış olan klasik ve modern kaynakları değerlendirmeyi de ihmal etmemektedir. O, burada, birçoğu günümüz itibarıyla Türkçe ve Rusçaya tercüme edilmemiş kaynaklardan da bahsetmektedir.

Bu bölümde, Averyanov'un Gordlevski'nin Hacı Bektaş Velî ve Şîî gruplar konusundaki değerlendirmelerine yaptığı eleştiri ve tahlil de oldukça dikkat çekicidir. Kitabın bu bölümünde son olarak klasik Bektaşilik ve Alevilik araştırmaları alanına ilişkin çalışmalarıyla bilinen Türk kökenli Fransalı Türkolog Irene Melikoff (1917-2009) ve Bulgaristan Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü öğretim üyelerinden Lyubomir Mikov'un (1949) eserleri ve içerikleri konusunda bilgiler sunulmaktadır.

III. Hacı Bektaş Velî ve Öğretisi Hakkında Bir Kaynak Olarak "Hacı Bektaş Velî Vilâyetnâmesi" (s. 148-223): Bu bölümde *Vilâyetnâme*'nin yazılış tarihi, manzum,

26 Rusça metinde 1992 olarak gösterilmiş, tarafımızdan 1986 şeklinde düzeltilmiştir.

27 Bu tarih yanlıştır; Fıçlalı günümüz (2019 yılı) itibarıyla yaşamını sürdürmektedir.

mensur ve diğer nüshaları konusunda bilgiler verilmekte ve bu eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olup olmadığı konusundaki görüşler tartışılmaktadır.

IV. Babâî İsyanı ve Hacı Bektaş Veli (s. 224-255): Bu bölüm, diğerlerine oranla daha kısa tutulmuştur. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, burada Batı ve Türk kaynaklarından hareketle, bir tarihçi bakış açısı ve yaklaşım tarzıyla 1240 yılında Anadolu Selçuklu Devletine karşı meydana gelen Babâî isyanı tartışılmakta ve Hacı Bektaş Veli'nin bu isyanla ilişkisi irdelenmektedir.

V. Hacı Bektaş Veli'nin Halifesi ve Çevresindeki Diğer Tarihi Şahsiyetler (s. 256-337)

VI. Hacı Bektaş Veli ve Kalender(î)ler: Osmanlı Devleti Topraklarında Seyyah Dervişler (s. 338-369)

VII. Çağdaşlarının Gözüyle Seyyah Dervişlerin Dış Görünümü ve Manevi Dünyası (s. 370-409)

VIII. Bektaşî Sâfîlerin ve Alevilerin Dünya Görüşü ve İbadetleri (s. 410-487)

IX. Cem Âyini (s. 488-515)

X. Hacibekeş Köyünde Bulunan Kutsal Yerler (s. 516-549): Yazar bu bölüme Hacibekeş köyünün (ilçe) coğrafi konumu, tarihi ve günümüzdeki yapısıyla ilgili bilgiler vererek başlamaktadır. Bu bilgilerden ve ilgili bölümlere *yazar tarafından çekilmiştir* notuyla yerleştirilen fotoğraflardan Averyanov'un Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi, burada da alan çalışması yaptığı ve büyük bir titizlikle incelemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. O, Hacı Bektaş Veli türbe ve külliyesi, Balım Sultan türbelerinden başlamak üzere, Hacibekeş ilçesi ve yakın çevresinde bulunan kutsal yerlerle ilgili bilgiler vermektedir. Ardından, bu yerlerin muhafazası, bakımı, geçmişten günümüze kadar buralarda yapılan onarım çalışmaları vb. konulardan bahsetmektedir. Söz konusu yerlerin manevi değeri ve taşıdığı önemden de bahseden yazar, karşımıza sadece bir tarihçi ve Bektaşilik araştırmaları uzmanı sıfatıyla çıkmamaktadır; o, aynı zamanda bir mimar dakikliğiyle de okurunda hayranlık uyandırmaktadır. Son olarak, yazarın bu bölümde sadece kendi gözlem ve araştırma sonuçlarından hareket etmediğini, hem Batılı hem de Doğulu (özellikle bu alandaki başlıca Türkçe) kaynaklardan yararlandığını, elde ettiği sonuçları bu kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırdığını da belirtmek gerekir.

Şeyh Şücâeddin Velî (Sultan Varlığı) ve Hal Tercemesi ‘Vilâyetnâme’ Başlıklı Makale

Averyanov, bu çalışmada Kalenderî şeyhlerinden Şücâeddin Velî'nin kimliği, yaşadığı dönem ve bu dönemde yaşanan tarihsel olaylar konusunda kapsamlı bilgiler vermektedir. Burada, ayrıca, *Vilâyetnâme-i Şeyb Şücâeddin* adlı eserin Kalenderîlik-Bektaşilik ilişkisinin incelenmesindeki önemine de değinilmiştir. İki kısımdan oluşan bu çalışmada adı geçen eserin bizzat Averyanov tarafından yapılmış (geniş açıklama ve notlarla) Rusça tercümesi de yer almaktadır.

Averyanov'un Diğer Çalışmaları (Makale, Kitap Bölümü vd.)

Kuşkusuz, Averyanov'un Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili yayımlanmış başka çalışmaları da bulunmaktadır. Bunların tamamının bu makalede ele alınması ve değerlendirilmesi hem belli bir alan hâkimiyeti gerektirdiği için hem de çalışmamızın sınırları açısından bakıldığında olanaklı görünmemektedir. Bu nedenle, burada, söz konusu çalışmaların başlıklarını belirtmekle yetiniyoruz:

- *Kaynaklara Göre Bektaşî Tarikatının XVI.-XVII. Yüzyıllardaki Toplumsal Rolü;*
- *Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Vilâyetnâme Türü ve Bu Türün Şabeseri Olarak ‘Hacı Bektaş Velî Vilâyetnâmesi’;*
- *Kaygusuz Abdal, ‘Kitâb-ı Miglâte’ ve Rusçaya Tercümesi;*
- *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Tekkesiyle İlgili Kaynaklar (Dimetoka, Yunanistan);*
- *Mevcut Osmanlı Kaynaklarına Göre Kızıl Deli (Seyyid Ali) Sultan’ın Şabsiyeti;*
- *Osmanlı-Türk Edebiyatında Menâkıbnâme Türü Eserler, Bu Eserlerde Kutsal-Velî Karakteri ve Gelenekler Arasındaki İlişki;*
- *Geleneksel Türk Kutsal-Süfî Tasvirlerinde Şamanizm Ögeleri: Şücâeddin Baba Örneği.*

Sonuç

Bu makalede, doğrudan Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili başlıca Rusça yayınlar ele alınmış ve betimleme-değerlendirme yöntemi takip edilmek suretiyle bunların tanıtılması amaçlanmıştır. Kuşkusuz, bu çalışmanın söz konusu yayın ürünlerinin tamamını içerdiği ileri sürülemez. Bununla birlikte, Hacı Bektaş Velî'nin tarihsel kişiliği, dünyanın farklı bölgelerinde uyandırdığı etkiler ve Bektaşiliğin mahiyeti ve felsefî temelleriyle ilgili öne çıkan / önemli Rusça çalışmaların makaleye dâhil

edildiğini söylemek mümkündür. Bu bilgiler ışığında; Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili Rusça çalışmalar aşağıdaki şekilde değerlendirilebilir:

1) Ulaşabildiğimiz kaynaklar arasında -Gordlevski'nin yazıları dışarıda tutulacak olursa- Çarlık Rusya'sı döneminde yayımlanmış olan ve genel olarak Türk-İslâm medeniyetiyle, daha özel anlamda tasavvufu ilgisi bulunan Rusça çalışmalarda Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle doğrudan ilgili müstakil bir bölüme rastlanamamıştır.

2) Gordlevski'nin araştırmalarında Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilikle ilgili ideolojik, politik vb. gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan bir takım kabul edilemez hatalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, Gordlevski'nin çalışmaları bu alanda ilk Rusça yayınların ortaya çıkmasını sağlamış, kendisinden sonra gelen birçok araştırma için de temel başvuru kaynağı olmuştur.

3) Petruşevski, kitabının ilgili bölümünde Rifâiyye, Tayfûriyye, Sühreverdiyye, Şâzeliyye, Kübreviyye, Çiştîyye, Safeviyye ve Haydariyye gibi tasavvuf tarikat ve akımları konusunda oldukça kısa ve sadece tanımlayıcı bilgiler vermekle yetinmiştir. Kâdiriyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Nimetullâhiyye ve Celâliyye ile ilgili açıklamaları ise nispeten / bir dereceye kadar daha kapsamlıdır. Onun Bektaşilikle ilgili tek kaynağa dayalı açıklamaları da -yukarıda Rusçadan Türkçeye olduğu gibi aktarıldığı üzere- kısa bilgilerden ibarettir. Bu bilgilerin büyük bir kısmı, gerçekte, Bektaşilikle hiçbir şekilde örtüşmemektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında, Petruşevski'nin bir Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik araştırmaları uzmanı olduğunu söylemek güç olsa gerek. Çünkü o, engin bilgi birikimiyle uzun yıllar boyunca İslâm Dünyasındaki tarikatlar üzerine çalışmış olmasına, dahası, Arap ve Fars dillerine oldukça hâkim olmasına karşın, şaşırtıcı bir biçimde, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik konusunda Batılı meslektaşlarının geliştirmiş oldukları metodolojiyi uygulamış ve onların ulaştıkları bilimsel düzeyi temel almıştır.

4) Kuluzade, *Bektaşiliğin Felsefî Temelleri* başlıklı çalışmasında -Alman filolog-oryantalist Hellmut Ritter (1892-1971) ve İngiliz oryantalist Edward Granville Browne'in (1862-1926) Bektaşiliğin felsefî temelleriyle ilgili görüşlerine yaptığı kısa bir eleştiri dışarıda tutulacak olursa- sadece yukarıda adı geçen Türkçe kaynaklardan yararlanmıştı. O, bu yazısında (yazının kaleme alındığı tarihte erişim sağlayabildiği kaynaklardan hareketle) Bektaşiliğin felsefî temellerini incelemeye çalışmıştır. Sonuç olarak, Kuluzade, uzun yıllar boyunca Hurûfluk ve Hurûfî şairlerle ilgili araştırmalarda

bulunmuş olmanın da etkisiyle ve daha çok edebî okumalar yapmak suretiyle Bektaşilik ve Hurûfiliğin birçok konuda örtüşen birtakım öğeler içerdiğini ifade etmiştir.

5) Akımuşkin, İslâm Dünyasının çeşitli bölgelerinde ortaya çıkmış tasavvufi tarikat ve akımlarla ilgili araştırmalarda yoğun bir tecrübeye sahip olan ve çalıştığı konulara odaklanabilen bir araştırmacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun ilgili ansiklopedik sözlüğün Bektaşilikle ilgili bölümünün yazımında yararlandığı / tercih ettiği farklı dillerde telif edilmiş Doğu ve Batı kaynakları dikkate alındığında, bir Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik uzmanı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca o, ortaya koyduğu bu çalışmaya kendi araştırma sonuçlarını ekleme gerekliliğini de gözden kaçırmamıştır. Tüm bunlara rağmen o, bu çalışmasında bazı Batılı kaynakların Bektaşilik hakkındaki üçleme ve tanı(şal)laştırma iddialarını yinelemekten de geri durmamıştır. Sonuç olarak, bu konuda Akımuşkin de yaşadığı dönemin hâkim indirgemeci yaklaşımından tümüyle sıyrılamamıştır. O, deyim yerindeyse, bir şekilde, Sovyetlerin yarattığı ideolojik ortamda kendisine telkin edilen / öğretilen kavramların etkisinde kalmıştır.

6) Averyanov'un çalışmaları, diğer Rusça Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik çalışmalarından daha üstündür; onun bu makalede kısa bir biçimde tanıtılmaya çalışılan eserleri, alana yaptığı sağlam ve özgün katkılar olarak kabul edilebilir. Bu eserler, Batılı kaynaklardan olduğu gibi veya kısmî değişiklikler yapılarak aktarılan görüşlerden ziyade, yerinde yapılan bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Kısacası Averyanov, Rusya'da Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik araştırmaları alanında yüksek araştırmacılık düzeyi ve yoğun tecrübesiyle temayüz etmektedir.

Özetle, Rus araştırmacılar Hacı Bektaş Velî'nin kimliği ve tarihsel kişiliğini, yakın ve uzak kültür çevrelerindeki diğer tarihsel simalarla ilişkilerini irdemişlerdir. Onu efsânevî veya yarı-efsânevî bir şahsiyet olarak görenler birlikte, gerçekte yaşamış olan büyük bir toplum lideri olarak görenler de olmuştur.

Bektaşilik, diğer kültürlerde ortaya konmuş olan birçok çalışmada olduğu gibi, Rusça yayımlanmış yayınlarda da *Alevi(lik)* ve *Kızılbaş(lık)* kavramlarıyla birlikte ele alınmıştır. Bektaşilik tarikatı, birçok yönden diğer tasavvuf tarikatlarıyla karşılaştırılmıştır. Bazı çalışmalarda sentezci bir yaklaşım sergilenmiştir. Böylece, Bektaşilik; Şamanizm, Hıristiyanlık ve İslâm'dan, ayrıca, Hurûfîlik gibi Bâtınî akımlardan etkiler alan, bir nevi bu din ve akımların karışımından oluşan bir hareket olarak gösterilmiştir.

Rusça yayınlarda genel olarak, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşiliğin Türk Milletinin dinî dünya görüşünü ciddi bir biçimde etkilediği kabul edilmiş, bunların Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk müziğinin gelişmesinde büyük bir role sahip olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, Rusça çalışmalarda Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik hakkında bir takım genel geçer ifadeler bulunmakla birlikte, bu alanda takip edilen yöntem ve bakış açılarının farklılığı nedeniyle, bir görüş birliğinden söz etmek olanaklı değildir.

Teşekkür

Çalışmamın araştırma aşamasında değerli zamanını ayırarak bana yol gösteren Prof. Dr. Mahmut Kubilay Akman (Uşak Üniversitesi Sosyoloji Bölümü), araştırma ve yazım sürecinde büyük desteklerini gördüğüm Doç. Dr. Mehmet Yazıcı (Bingöl Üniversitesi Sosyal Hizmetler Bölümü), Dr. Öğr. Üyesi Gülay Özdemir Akgündüz (Bingöl Üniversitesi Felsefe Bölümü) ve Araş. Gör. Adnan Aydınürk'e (Bingöl Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü) teşekkürlerimi sunuyorum.

I. Rusça Kaynaklar

- ЛАВЕРЬЯНОВ, Юрий Анатольевич (2000). «*Вилайет-наме-и Хаджи Бекташ-и Вели*» как источник по истории анатолийского суфизма XIII-XIV вв. (диссертация кандидата исторических наук). Москва. 221 / AVERYANOV, Yuriy Anatolyevich (2000). «*Vilayet-name-i Hadji Bektaş-i Veli*» как источник по истории анатолийского суфизма XIII-XIV вв. (dissertatsiya kandidata istoričeskikh nauk). Moskva. 221
- (2009). “Социальная роль братства Бекташи в XVI-XVII вв. в источниках и литературе”. *Восточный архив*. № 2 (20). Москва: Институт востоковедения РАН. 14-27. / — (2009). “Sotsialnaya rol bratstva Bektaşi v XVI-XVII vv. v istočnikah i literature”. *Vostochny arhiv*. № 2 (20). Moskva: Institut vostokovedeniya RAN. 14-27.
- (2009). “Суфийский шейх Шуджа эд-Дин Вели (Султан Варлыгы) и его жизнеописание «Вилайет-наме» (введение, перевод и комментарии Ю. А. Аверьянова)”. *PAX ISLAMICA*. 2 (3)-2009. Москва: Издательский дом Марджани. 14-43. / — (2009). “Sufiyskiy şeyh Şudja ed-Din Veli (Sultan Varlığı) i ego jizneopisaniye «Vilayet-name» (vvedeniye, perevod i kommentariyi Yu. A. Averyanova)”. *PAX ISLAMICA*. 2 (3)-2009. Moskva: İzdatelskiy dom Mardjani. 14-43.
- (2009). “Суфийский шейх Шуджа эд-Дин Вели (Султан Варлыгы) и его жизнеописание «Вилайет-наме» (окончание: перевод со староосманского и комментарии Ю. А. Аверьянова)”. *PAX ISLAMICA*. 1 (4)-2010. Москва: Издательский дом Марджани. 7-22. / — (2009). “Sufiyskiy şeyh Şudja ed-Din Veli (Sultan Varlığı) i ego jizneopisaniye «Vilayet-name» (okončaniye: perevod so staroosmanskogo i kommentariyi Yu. A. Averyanova)”. *PAX ISLAMICA*. 1 (4)-2010. Moskva: İzdatelskiy dom Mardjani. 7-22.
- (2010). “Жанр вилайет-наме в османской суфийской литературе и его герой на примере «Вилайет-наме-и Хаджи Бекташ-и Вели»”. *PAX ISLAMICA*. 2 (5)-2010. Москва: Издательский дом Марджани. 8-37. / — (2010). “Janr vilayet-name v osmanskoj sufijskoj literature i ego geroy na primere «Vilayet-name-i Hadji Bektaş-i Veli»”. *PAX ISLAMICA*. 2 (5)-2010. Moskva: İzdatelskiy dom Mardjani. 8-37.
- (2011). *Хаджи Бекташ Вели и суфийское братство бекташии*. Москва: Издательский дом Марджани. / — (2011). *Hadji Bektaş Veli i sufijskoye bratstvo bektaşiji*. Moskva: İzdatelskiy dom Mardjani.
- (2012). “Кайгусуз Абдал. «Китаб-и Мигляте» (перевод с турецкого и примечания Ю. А. Аверьянова)”. *Ишрак: ежегодник исламской философии*, № 3. Москва: Восточная литература. 353-364. / — (2012). “Kaygusuz Abdal. «Kitab-i Miglyate» (perevod s turetskogo i primečaniya Yu. A. Averyanova)”. *İşrak: ejegodnik islamskoj filosofiji*, № 3. Moskva: Vostočnaya literatura. 353-364.
- (2012). “Образ святого-вели в османско-турецкой литературе жанра менакыб-наме и взаимосвязь традиций”. *Научный востоковедческий журнал Иран-наме*. 2012 № 1 (21). 41-80. / — (2012). “Obraz svyatogo-veli v osmansko-

- turetskoy literature janra menakib-name i vzaimosvyaz traditsiy". *Nauçnyy vostokovedçeskij jurnal İranname*. 2012 № 1 (21). 41-80.
- (2013). "Источники по истории суфийской обители сейида Али Султана (г. Димотика, Греция)". *PAX ISLAMICA*. 1 (10)-2013. Москва: Издательский дом Марджани. 32–55. / — (2013). "İstoçniki po istoriyi sufijyskoy obiteli seyida Ali Sultana (g. Dimotika, Gretsija)". *PAX ISLAMICA*. 1 (10)-2013. Moskva: İzdatelskiy dom Mardjani. 32-55.
- (2014). "Личность Кызыл-Дели (Сейида Али) Султана по данным османских источников". *Transcaucasica*. Том 2. Москва: Институт востоковедения РАН. 105-115. / — (2014). "Liçnost Kızıl-Deli (Seyida Ali) Sultana po dannim osmanskih istoçnikov". *Transcaucasica*. Tom 2. Moskva: İnstitut vostokovedeniya RAN. 105-115.
- (2016). "Кайгусуз Абдал и его взгляды как отражение гетеродоксного суфизма в Малой Азии (XIV–XV вв.)". *Transcaucasica*. Том 3. Москва: Институт востоковедения РАН. 82–101. / — (2016). "Kaygusuz Abdal i ego vzglyadi kak otrajeniye geterodoksnogo sufizma v Maloy Aziji (XIV-XV vv.)". *Transcaucasica*. Tom 3. Moskva: İnstitut vostokovedeniya RAN. 82-101.
- "БЕКТАШИ" (1950). *Большая Советская Энциклопедия*. Том 4 («Б-Березко»), второе издание. Москва: Издательство «Советская Энциклопедия». 407. / "BEKTAŞI" (1950). *Boşaya Sovetskaya Entsiklopediya*. Tom 4 («B-Berezko»), vtoroje izdaniye. Moskva: İzdatelstvo «Sovetskaya Entsiklopediya». 407.
- "БЕКТАШИ" (1970). *Большая Советская Энциклопедия*. Том 3 («Бари-Браслет»), третье издание. Москва: Издательство «Советская Энциклопедия». 99. / "BEKTAŞI" (1970). *Boşaya Sovetskaya Entsiklopediya*. Tom 3 («Bari-Brasle»), tretye izdaniye. Moskva: İzdatelstvo «Sovetskaya Entsiklopediya». 99.
- "БЕКТАШИЙА" (1991). *Ислам: Энциклопедический словарь*. Москва: Издательство «Наука». 39-41. / "BEKTAŞIYA" (1991). *İslam: Entsiklopediçeskij slovar*. Moskva: İzdatelstvo «Nauka». 39-41.
- ГОРДАЛЕВСКИЙ, Владимир Александрович (1960, 1961, 1962, 1968). *Избранные сочинения*. Том I-IV. Москва: Издательство восточной литературы. / GORDLEVSKI, Vladimir Aleksandroviç (1960, 1961, 1962, 1968). *İzbrannnye soçineniya*. Tom I-IV. Moskva: İzdatelstvo vostoçnoy literaturu.
- ИСЛАМ: СЛОВАРЬ АТЕИСТА (1988). Под общей редакцией Пиотровского М. Б. и Прозорова С. М. Москва: Издательство Политиздат. / İSLAM: SLOVAR ATEİSTA (1988). Pod obşey redaktsiye Piotrovskogo M. B. i Prozorova S. M. Moskva: İzdatelstvo Politizdat.
- ИСЛАМОВЕДЕНИЕ(2018)."Аверьянов, Юрий Анатольевич". Erişim tarihi: 16.06.2018. http://ru.islamicdata.ru/index.php/Аверьянов,_Юрий_Анатольевич/İSLAMOVEDENİYE (2018). "Averyanov, Yuriy Anatolyevič".
- ИСТИНА (2018)."Аверьянов, Юрий Анатольевич". Erişim tarihi: 18.12.2018. [https://istina.msu.ru/profile/AverianovYuriy/İSTİNA\(2018\)](https://istina.msu.ru/profile/AverianovYuriy/İSTİNA(2018).). "Averyanov, Yuriy Anatolyevič".
- КНЬШ, Александр Дмитриевич (2004). *Мусульманский мистицизм: Краткая история*. Пер. с англ. М. Г. Романов. Москва – Санкт-Петербург: Издательство «Диля». / KNIŞ, Aleksandr Dmitriyevič (2004). *Musulmanskiy mistitsizm: Kratkaya istoriya*. Per. s. angl. M. G. Romanov. Moskva – Sankt-Peterburg: İzdatelstvo «Dilya».
- КУЛИЗАДЕ, Зумруд (1970). "Хуруфизм и Бекташизм". *Хуруфизм и его представители в Азербайджане*. АН АзССР, Институт философии и права. Баку: Издательство «Элм». / KULİZADE, Zumrud (1970). "Hurufizm i Bektaşizm". *Hurufizm i ego predstaviteli v Azerbaydjane*. AN AzSSR, İnstitut filosofiyi i prava. Baku: İzdatelstvo «Elm».

— (2009). “Философские истоки бекташизма”. *Концептуальные проблемы социокультурного развития (конец XX-начало XXI вв.)*. Часть II. Баку: Текнур. 130-137. / — (2009). “Filosofskiye istoki beкташизма”. *Kontseptualnyye problemi sotsiokulturnogo razvitiya (konets XX-naçalo XXI. vv.)*. Çast II. Baku: Teknur. 130-137.

МИЛИБАНД, Софья Давидовна (2008). *Востоковеды России (XX-начало XXI века): Библиографический словарь*. Книга I. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН. / MİLİBAND, Sofya Davidovna (2008). *Vostokovedi Rossiji (XX-naçalo XXI века): Bibliyograficeskiy slovar*. Kniga I. Moskva: İzdatelskaya firma «Vostoçnaya literatura» RAN.

ПЕТРУШЕВСКИЙ, Илья Павлович (1966). *Ислам в Иране в VII-XV веках (курс лекций)*. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета. / PETRUŞEVSKİ, İlya Pavloviç (1966). *İslam v İrane VII-XV vekab (kurs lektsiy)*. Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta.

СМИРНОВ, Василий Дмитриевич (1887). *Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века*. СПб: Издательство Университетская типография. 824 / SMİRNOV, Vasilij Dmitriyeviç (1887). *Krımskoye hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoj Porti do naçala XVIII veka*. SPb: İzdatelstvo Universitetskaya tipografiya. 824

II. Türkçe Kaynaklar

AKPINAR, Turgut (1996). “Gordlevski, Vladimir Aleksandroviç”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 114-115.

BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (2004). *Rusya ve Avrupa’da Oryantalizm*. Çev. Kaya Bayraktar, Ayşe Meral. İstanbul: Küre Yayınları.

KADİRZADE, Hacı Kadir (1999). “Rus Âlimi, Akademik V. A. Kordlevski’nin Bektaşilikle İlgili Araştırmaları Üzerine Bir Açıklama”. *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu*, 22-24 Ekim 1998 Ankara. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları. 173-176.

KNYSH, Alexander (2011). *Tasavvuf Tarihi*. Çev. İhsan Durdu. İstanbul: Ufuk Yayınları.

KOLESNİKOV, Aleksandr ve KEMALOĞLU (KAMALOV) İlyas (2011). *Avrasya Türkologları Sözlüğü*, I. Cilt. I. kitap: *Rusya Türkologları (XX. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

— (2012). *Avrasya Türkologları Sözlüğü*, I. Cilt. II. kitap: *Rusya Türkologları (XX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XXI. Yüzyılın Başı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KURBANOV, Ahat (2000). “Sovyetler Birliğinde Alevi-Bektaş Araştırması”. *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu*, 27-29 Nisan 2000 Ankara. Ankara: Hacı Bektaş Anadolu Kültür Vakfı Yayınları. 338-342.

MUSALI, Namık (2011). “Rus Şarkiyatçısı V. A. Gordlevsky’nin Araştırmalarında Anadolu’nun İnanç Hayatı ve Somuncu Baba”. *Uluslararası Somuncu Baba ve Kültür Çerresi Sempozyumu*, 23-25 Eylül 2011 Aksaray. Aksaray: Aksaray Belediyesi Kültür Yayınları. 152-171.

— (2013). *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.

MUSALI, Vüsale (2019). “XX. Yüzyılın Başlarında Bir Rus Oryantalistin İstanbul’daki İzlenim ve Derlemeleri”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 3. 2019/2. 33-48.

ОСАК, Ahmet Yaşar (1992). “Bektaşilik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 373-379.

- (1996). “Hacı Bektaş-ı Veli”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 455-458.
- SMİRNOV, Nikolay Aleksandroviç (2005). *Sovyet Rusya’da İslâm Tarihi İncelemeleri*. Çev. Arif Berberoğlu. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- ŞAHİN, Liaisan (2010). “Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları”. Çev. Emre Erşen. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 8. 2010/15. 645-696.
- TÜRKOĞLU, İsmail (2008). “Rusya (Rusya’da İslâm Araştırmaları)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 266-270.
- TÜRKOLOJİ ÖZEL SAYISI (2004). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 11. I. Kitap (275 s.), II. Kitap (260 s.). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- YAMAN, Ali (2005). “Rus Araştırmacı V. A. Gordlevski’nin Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarına İlişkin Düşünceler”. *Kırkbudak Anadolu Halk İnançları Araştırmaları Dergisi*. C. 1. 2005/1. 70-74.

